

БАЗОВИЙ КОНЦЕПТ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО Й МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО ВИШУ

Українська мова та література

УДК 378.6:61.015.3-042.4:39(=161.2)

Бондар Н. В.,

*викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Української медичної стоматологічної академії*

Асламова М. В.,

*викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Української медичної стоматологічної академії*

Жовнір М. М.,

*викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Української медичної стоматологічної академії*

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню методичних шляхів забезпечення культурологічної компетентності студентів під час вивчення української мови як іноземної. Розглянуто шляхи розширення форм та методів викладання лінгвістичних дисциплін в медичних вишах. Акцентовано на значущості ціннісної та мовної картин світу студентів, ключовим поняттям яких є базовий концепт ментальності. Крім цього, подано й інтерпретовано поняття художнього та базового концептів. Проаналізовано основні способи використання базових концептів української ментальності у вишівському навчальному процесі.*

Ключові слова: *концепт, ментальність, медичний дискурс, студент-медик, українська мова як іноземна.*

Пильна увага мовознавців повсякчас прикута до широкого кола лінгвістичних об'єктів. Не оминула ця тенденція й такої царини, як національно-культурна сфера функціонування мови, зокрема того її сегменту, що охоплює різноаспектні проблеми наукового осмислення мовної картини й концептуальної картин світу (Н. Бондар, Т. Вільчинська, К. Голобородько, І. Голубовська, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Ю. Караулов, В. Кононенко, Л. Лисиченко, М. Скаб, Г. В. Колшанський, В. Маслова) та взаємозв'язку мови й культури

(А. Вежбицька, М. Жовнір, Т. Радзієвська, В. Жайворонок, А. Приходько, К. Красовська; Т. Лещенко). «У контексті актуальних мовознавчих ідей цікавість викликає мовна об'єктивація цінностей як стрижневих характеристик культури й ментальності», – слушно зауважує Т. Лещенко [8, с. 167].

У русло гострих для сьогоденної лінгвістики етнокультурних проблем студіювання мовних явищ різних рівнів гармонійно вписується той їхній спектр, що тісно перемижується з проблематикою узагальнення й структурування образу носія національно-культурних цінностей (В. Жайворонок, В. Карасик, Ю. Караулов, І. Голубовська, М. Скаб, Ю. Степанов).

Міждисциплінарність наукового світу уможливила виявлення культурологічних чинників у межах сучасних напрямів (лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики), проблеми яких висвітлюють у своїх працях українські (М. Алефіренко, Н. Баландіна, К. Голобородько, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Іващенко, В. Карасик, В. Кононенко, Т. Космеда, М. Кочерган, О. Левченко, Л. Лисиченко, Л. Мацько, Т. Радзієвська, О. Селіванова, О. Тищенко, В. Ужченко, В. Чабаненко, Г. Яворська) та зарубіжні вчені (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, Г. Бенкендорф, М. Блек, А. Вежбицька, В. Красних, О. Кубрякова, Д. Лихачов, В. Маслова, Й. Стернін, В. Телія, Р. Фрумкіна та ін.).

«Мова – універсальна характеристика людської спільноти, її стрижнева розпізнавальна риса. Вона не лише номінує актуальні для соціуму явища, поняття, а й фіксує весь спектр аксіологічних орієнтирів етносу, окреслює фрагменти світобудови і світосприйняття, зберігає та виявляє історико-культурну свідомість її носіїв», – переконані дослідниці Т. Лещенко і М. Жовнір [11, с. 10].

Діячі культури, вчені та письменники різних країн, навіть історичних епох, здавна вирізняли українську мову серед інших європейських мов, високо оцінювали її за милозвучність, співучість, музикальні можливості, за наявність величезної кількості слів зі етноспецифічним семантичним маркуванням. Не

викликає щонайменших сумнівів, що студіювання базових концептів має неабияке значення. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності дослідження методичних шляхів забезпечення культурологічної компетентності студентів у процесі вивчення української мови як іноземної. Незважаючи на якісно нову парадигму інноваційних методів викладання української мови як іноземної, простежуємо низку проблем, зокрема труднощі під час формування читацької культури, і відсутність мотивації до вивчення дисциплін, і відсутність ґрунтовних знань.

Необхідність дослідження й ліквідації цієї проблеми зумовлені суттєвими суперечностями між:

1) об'єктивною потребою суспільства у високопрофесійних медиках, які здатні ефективно працювати, та недостатньою спрямованістю підготовки лікаря в умовах вищої школи на актуалізацію і розвиток його самоврядності на високоморальних засадах;

2) необхідністю для ефективної лікарської діяльності цілеспрямованої особистісної активності випускника медичного вишу (іноземця також) і недостатністю засобів мотивації для її формування у студентів;

3) усвідомленістю важливості та складності процесу виховання конструктивних засад організації професійної взаємодії випускника вищої школи і недостатньою розробленістю в сучасній педагогічній науці та практиці ефективних засобів, спрямованих на забезпечення цього процесу.

На жаль, у системі вищої медичної освіти спостерігається тенденція до зниження позитивної мотивації щодо вивчення гуманітарних дисциплін, оскільки студент, вступивши до медичного вишу, налаштований насамперед на здобуття професійних знань, умінь та навичок. У результаті тільки незначний відсоток майбутніх лікарів вільно володіють мовою конструктивного діалогу, вміють правильно й доступно формулювати професійну думку та власну позицію, перебуваючи на території іншої, кардинально відмінної за всіма базовими показниками культури й побуту країни.

Отже, недостатнє уявлення про національну українську ідею та її реалізацію в системі вищих медичних, стоматологічних закладів освіти, зокрема у викладанні гуманітарних дисциплін, впливає на формування світогляду майбутньої медичної еліти, яку навчає та виховує Україна. У цьому контексті не йдеться про професійну відповідність, а насамперед про особистісне самовираження лікаря.

Саме тому доречним, на нашу думку, є розширення форм, методів викладання лінгвістичних дисциплін із урахуванням специфіки ціннісної та мовної картин світу студентів, ключовим поняттям яких є *базовий концепт ментальності* – зафіксована словником, значуща для культури мовна одиниця з етноспецифічним семантичним відтінком, що акумулює в собі відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу. Не слід забувати й те, що «конкурентоздатними стають ті навчальні заклади, де відбуваються якісні зміни в системі підготовки фахівців для зарубіжних країн, забезпечується підготовленість випускників до роботи в умовах глобального взаємозалежного світу» [9, с. 250].

Ці міркування, як на нас, цілком потверджують актуальність та доречність пропонованої наукової розвідки. Адже й справді до сьогодні мовні знаки, які належать до розглядуваного мовного універсуму, у мовознавчих дослідженнях висвітлювалися тільки епізодично, як окремі аспекти ширшого наукового профілю. Ще й донині лишається не з'ясованим питання педагогічного аспекту виховання морально-етичних якостей майбутніх лікарів у навчально-виховному процесі медичного університету.

Мета – обґрунтувати доцільність використання базових концептів ментальності з метою реалізації національно-патріотичного й морально-етичного виховання студентів під час вивчення української мови у медичному виші.

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати низку завдань:

- з'ясувати й описати методичні шляхи забезпечення культурологічної компетентності студентів у процесі вивчення української мови як іноземної;
- інтерпретувати поняття *художнього* та *базового концептів*;

– проаналізувати способи використання базових концептів української ментальності у вищівський навчальний процес.

Наукова новизна дослідження визначається, передовсім, його актуальністю й мотивується тим, що у ньому детально проаналізовано можливості й потребу послуговування значущими для української культури мовними одиницями, що містять відносно стійкі уявлення про буттєві, світоглядні й аксіологічні вектори розвитку народу, під час вивчення української мови як іноземної у медичному виші; схарактеризовано потенції впровадження та реалізації морально-етичного й патріотичного виховання майбутніх медичних працівників в контексті інноваційних методів викладання гуманітарних дисциплін іноземцям.

Теоретична цінність статті полягає в тому, що її висновки й положення употужняють теоретико-методологічний корпус лінгвістики, зокрема соціо- та комунікативної лінгвістики, психолінгвістики, концептології. Висловлені й аргументовані міркування збагатять новими присутніми ідеями вітчизняну педагогічну науку. Узагальнення розвідки будуть вагомим внеском у формування методики викладання української мови як іноземної.

Практичне значення цієї наукової праці – можливість послуговування матеріалами у процесі підготовки занять із української мови як іноземної, розроблення семінарів психолінгвістичного й культурологічного спрямування, спецкурсів з концептології, методики викладання філологічних дисциплін, зосібна мови й літератури, педагогіки. Використати представлені у статті набутки зможуть спрагли до науки та нових знань студенти, магістранти й аспіранти.

У праці використано загальнонаукові і власне лінгвістичні (теоретичні, емпіричні) методи та прийоми. Теоретичні: аналіз мовознавчої, педагогічної, психологічної та спеціальної літератури з ціллю обґрунтування доцільності розширення форм та методів викладання лінгвістичних дисциплін із урахуванням специфіки ціннісної та мовної картин світу іноземних студентів, аналізу впливу використання модернізованих методичних шляхів забезпечення культурологічної компетентності майбутніх лікарів у процесі вивчення

української мови як іноземної; узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних досліджень цієї проблеми. Емпіричні: діагностичні (моніторинг, педагогічне спостереження, бесіди) для перевірки ефективності методики реалізації педагогічних умов формування однієї із ключових компетентностей іноземних студентів медичних вишів – культурологічної.

Законодавча база сучасної української освіти виокремлює значущий її орієнтир – виховання в молодого покоління системи цінностей, співзвучних ідеям громадянського суспільства та дотичних до національних й загальнолюдських ідеалів. Сьогодні загальна для всіх членів суспільства рівність щодо реалізації здібностей, всебічного розвитку логічно пов'язана з пріоритетністю загальнолюдських духовних цінностей, спорідненість яких із національною історією, культурою, освітою очевидна. Особливу вагу має виховання системи моральних та патріотичних цінностей у професійній освіті, і насамперед у медичній сфері, яка несе відповідальність за збереження життя і здоров'я. «Лікар повинен пам'ятати, – зауважено в «Етичному кодексі українського лікаря», – що головний суддя на його професійному шляху – це, насамперед, совість» [6, с. 2]. Лише «Усебічно розвинута, освічена, інтелектуальна особистість, безсумнівно, спроможна стати висококваліфікованим й конкурентоспроможним фахівцем» [7, с. 309]. З цими міркуваннями варто погодитися. Отож, можна стверджувати, що результати професійної діяльності як лікаря, так і іншого працівника медичної галузі тісно пов'язані його особистісними якостями.

Моральне виховання – процес, спрямований на формування і розвиток цілісної особистості людини. Воно передбачає формування позитивного ставлення до Батьківщини, суспільства, людей, праці, своїх обов'язків та до самого себе. Цілком погоджуємося з Т. Лещенко, яка слушно підкреслює, що «майбутній лікар суверенної України – це людина, яка не тільки досконало володіє своєю спеціальністю, а й людина високої культури, милосердя, має широку ерудицію, високу громадянську і національну свідомість» [10, с. 42].

Значні можливості реалізації морально-етичного та патріотичного виховання майбутніх медичних працівників закладені в курсах «Українська мова за професійним спрямуванням», «Українська мова як іноземна», мета яких – допомогти студентам-медикам удосконалити знання з української мови, оволодіти її стильовими нормами, опанувати офіційно-діловий стиль спілкування, навчити свідомо користуватися багатою мовною палітрою, підвищити рівень культури мовлення, адже лікар перш за все лікує словом.

Під час вивчення курсу української мови як іноземної реалізовується й виховна мета – виховання у студентів поваги до мови країни, в якій вони живуть і навчаються, стимулювання бажання знати українську мову й вдосконалювати культуру мовлення, прищеплення засобами мови пошани й бережного ставлення до народних традицій, історії, культури, науки українського народу, необхідності стати корисним своїй державі. З метою реалізації національно-патріотичного виховання студентів доречно послуговуватися методичними матеріалами пізнавального, історичного, наукового, професійного, патріотичного змісту для ознайомлення з історією та культурою української мови, мовними звичаями і традиціями українців, мистецькими скарбами, кращими синами й дочками рідного народу, із моральними національними та загальнолюдськими нормами й канонами.

У цьому контексті особливо актуальним бачиться інтегральний підхід до розгляду базових концептів у художній площині із залученням етнографії, етнології, історії, культурології, міфології, психології вможливорює не тільки їх об'єктивне виокремлення, а й комплексне вивчення зв'язків між складниками з погляду української культури, окреслює систему парадигм, які оприявлюють художню картину світу письменника, оскільки у висвітленні змісту базових концептів ментальності присутню роль відіграє їхня вербальна демонстрація в текстах митців слова. Як potwierджує О. А. Огнєва, «базові концепти культури, що відображають національну картину світу, реалізуються в тексті у вигляді художніх культурних концептів» [14, с. 65].

Художній концепт – це репрезентована письменником складна структура, що передає світобачення цілого народу й індивідуально-авторське осмислення суті предметів чи явищ дійсності. Сміслові наповнення художніх концептів прямо залежить від культурного та емоційного досвіду письменника, який є узагальненим образом носія національно-культурних цінностей. Декодування художнього тексту з погляду когнітології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу одиниць знання до глибинних смислів національної концептосфери. Структурними складниками художнього концепту вважають поняттєвий, ціннісний та образний (О. Воробйова, В. Никонова, Н. Єремєєва, Д. Колесник, Д. Павкін та ін.).

Для аналізу концептів у тексті важливе значення мають конотації, оскільки вони є, на чому справедливо наголошують Л. Йорданська та І. Мельчук, відображенням культурних уявлень і традицій, пов'язаних із цими лінгвоментальними феноменами [16, с. 11]. Знання текстів художньої літератури вможливує розуміння нації, її психоментальних характеристик. А. Банфі зауважував: «Світ пізнання митця – через власний досвід, усвідомлення народних національних традицій, а також законів творення визначальних цінностей загальнолюдського буття – знаходить адекватне вираження в індивідуальному слові» [2, с. 41]. Водночас для розуміння твору потрібно володіти значущими етнокультурними кодами, якими він був зашифрований, оскільки текст, за свідченням В. А. Маслової, є «набором специфічних сигналів, що автоматично викликають у читача, вихованого в традиціях певної культури, не тільки безпосередні асоціації, а й значну кількість непрямих асоціацій» [12, с. 30].

Художні твори вможливають виявлення різноманітних семантичних трансформацій слова, утрачених або непомітних у повсякденному вжитку. А. К. Мойсієнко справедливо зауважує, що часто в мовленні не усвідомлюється метафорика багатьох висловлювань, які перебувають у тісному зв'язку з культурою. Письменник же впроваджує мовні метафори в систему внутрішніх знакових зв'язків тексту [13, с. 12], що й полегшує розуміння. Отже, «мова

художнього твору, зокрема прози, в аспекті лінгвокультурології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу до одиниць знання, до глибинних смислів національної комунікації» [3, с. 31–32].

Ефективним способом репрезентації концептів у вигляді структурно-логічної схеми є фрейм – сукупність субфреймів, що інтерпретуються як єдність складних утворень – фрейм-елементів, які синтезують індивідуально-авторське розуміння, традицію вживання мовного знака та його усвідомлення. Зміст фрейм-елементів виявляється через різноманітні контекстуальні слововживання, на їхній основі вичленовано художньо-семантичні фактуальні та оцінно-конотативні характеристики [4, с. 55]. М. Скаб зауважує, що перелік мовних засобів-вербалізаторів «може розширюватись, коли до нього зараховують етимологію слів, що виступають виразниками тих чи тих понять, антоніми, синоніми, контексти вживання (семантичні комплекси), семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорику, фразеологію, мовні шаблони, типові синтаксичні позиції, словотвірні гнізда» [15, с. 478].

Усі ці параметри актуалізують поняттєвий, образний та ціннісний компоненти у структурі концепту (фрейм-елемента), оскільки поняттєвий складник відображає дефініційну структуру, образний – когнітивні метафори, ціннісний – визначається місцем, що займає ім'я концепту в лексикографічній системі конкретної мови, куди входять етимологічні, асоціативні характеристики певного імені [5, с. 178].

Гностико-асоціативно-оцінні параметри того чи того фрейм-елемента передають когнітивні метафори, здатні породжувати національно-культурні уявлення. Слід зазначити, що між метафорою й відповідним порівнянням немає принципової відмінності, оскільки і в першому, і в другому випадку передбачається подібність. Створюючи асоціативне поле, метафора слугує засобом одержання нових знань за допомогою образів і символів. За Н. Д. Арутюновою, образи утворюються у свідомості людини, зберігаються в пам'яті і звідти за потреби відразу ж відтворюються. Перше призначення образу – змінити оригінал, створити ефект присутності в ситуації відсутності [1, с. 121].

Людина добирає образи для порівняння з різних царин життя: побуту, культури, історії. Прикладами таких образів у свідомості українців є номінативи глутонімії сфери (КИСІЛЬ, ХОЛОДЕЦЬ – образ боягузливої людини, МЕД – улесливої та ін.), естематонімії (СВИТИНА, СІРЯК – образ бідного селянина та ін.), фітонімії (ДУБ – образ сили, здоров'я, КАЛИНА – краси, здоров'я тощо), фаунонімії (ВІЛ – терпеливості, КІНЬ – сили, міці, ТЕЛЯ – наївності, недосвідченості) та ін.

Отже, ми переконані, що саме через мову, літературу та мистецтво виховують моральні якості. Студенти охоче готують доповіді за творами видатних письменників-лікарів, замислюються над питаннями моральності, пошанного ставлення до історії й культури не лише Батьківщини, а й країни, яку обрали для опанування професії лікаря. Вони долучаються до активної наукової дискусії: репрезентують медичні традиції своїх країн і особливості моральних норм, властивих їхнім народам.

Необхідність морального й патріотичного виховання студентів-медиків не викликає сумніву. На наш погляд, увагу питанням моральних якостей повинні приділяти не тільки в спеціалізованому блоці дисциплін, а й на всіх кафедрах, які викладають на молодших курсах. Такий підхід забезпечить більш глибоке й усвідомлене сприйняття учнями проблем моральності й націє творчості під час оволодіння базовими основами клінічних дисциплін.

Не викликає щонайменшого сумніву, що саме базові концепти, маючи образно-символічну основу, семний спектр фрейм-елемента експлікують засоби фразеології, які акумулюють український спосіб світосприйняття й моральних канонів українства загалом. Крім того, концепт оприявлює широкий спектр архаїчних, просторічних, діалектних одиниць і конструкцій, питомо українських фразеологізмів, етикетних формул, що етнічно його обарвлюють.

Перспективним бачиться подальше дослідження особливостей формування культурологічної компетентності студентів під час вивчення лінгвістичних дисциплін в медичних вишах, зокрема раціонального послуговування маркірованими етноспецифічним значеннєвим відтінком мовними одиницями, що

акумулюють в собі відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Образ (опыт концептуального анализа). Референция и проблемы текстообразования. М.: Наука, 1988. 238 с.

2. Банфи А. Философия искусства. М. : Искусство, 1989. 384 с.

3. Бибик С. П. Побутовизм як лінгвокультурема. Наукові записки. Серія «Філологічна». Вип. 10. Острог, 2008. С. 31–36.

4. Бондар Н. В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. Полтава – Запоріжжя, 2018. 224 с.

5. Воркачѳв С. Г. Концепт «язык» в русском перемиологическом фонде. Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста : матер. межд. симпозиума (Волгоград, 22–24 мая 2003 г.). В 2 ч. Ч. 2 : Тезисы докладов. Волгоград : Перемена, 2002. С. 176–180.

6. Етичний кодекс лікаря України. 2000. № 4. С. 6–11.

7. Жовнір М. М. Педагогічна інноватика в медичному виші: до питання впровадження коучинг-технології. Молодий вчений. 2018. № 1. С. 309–312.

8. Лещенко Т. О. Здоров'я vs. хвороба в контексті словесної репрезентації ціннісної картини світу сучасного лікаря. Психолінгвістика. 2018. № 24 (2). С. 163–180.

9. Лещенко Т. О. Інноваційні підходи у викладанні української мови як іноземної. Мова. Свідомість. Концепт. Мелітополь. 2016. С. 250–253.

10. Лещенко Т. О. Українська мова в медицині. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2017. 258 с.

11. Лещенко Т. О. Мовленнєвий портрет сучасного лікаря (лінгвопрагматичний аспект). Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2018. №1 (17). С. 10–15.

12. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособ. для студ. высших учебн. заведений. М.: Академия, 2001, 208 с.

13. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008. 280 с.

14. Огнева Е. А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста. М.: Эдитус, 2013. 282 с.

15. Скаб М. Словотвірні потенції слова як коцептовиражальний засіб. Вісник Прикарпатського ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 478–482

16. Jordanskaja L. Konotacja semantyce lingwistycznej leksykografii. Lublin: UMCS, 1988. S. 9–36.

Бондарь Н. В., Асламова М. В., Жовнир М. Н. Базовый концепт украинский ментальности как способ патриотического и морально-этического воспитания студентов медицинского вуза.

Аннотация. Статья посвящена исследованию методических шагов формирования культурологической компетентности студентов, изучающих украинский язык как иностранный. Рассмотрены пути расширения форм и методов преподавания лингвистических дисциплин в высших медицинских учебных заведениях. Указана значимость ценностной и языковой картин мира, ключевым понятием которых является концепт ментальности. Представлены и интерпретированы понятия художественного и базового концептов. Проанализированы основные способы использования концептов украинской ментальности в вузовском учебном процессе.

Ключевые слова: концепт, ментальность, медицинский дискурс, студент-медик, украинский язык как иностранный.

Bondar N. V., Aslomova M. V., Zhovnir M. M. The basic concept of Ukrainian mentality as a way of patriotic and moral education of medical students.

Summary. The article is devoted to the research of methodical ways of providing students' cultural competence during studying Ukrainian as a foreign language. The ways of using main forms and methods of teaching linguistic disciplines in medical universities have been determined. This article also focuses attention on the significance of the value and language of the students. The authors study the role of basic mentality concepts in the process of training in the higher medical education system. In addition, the problem of formation and improvement ways of using basic concepts has been investigated.

Key words: concept, mentality, medical discourse, medical student, Ukrainian as a foreign language.

